

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-21>

УДК 159.942

Олександр САФІН

доктор психологічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

<https://orcid.org/0000-0001-5745-8635>

e-mail: 245440ss@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ САМОЗАХИСТ ЯК МАРКЕР ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАХИСНОГО СТИЛЮ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначено місце психологічного самозахисту у структурі індивідуального захисного стилю особистості. Зокрема, зазначається, що реальна захисна поведінка являє собою єдину систему різних за своєю природою і функціями захисних компонентів, які формують індивідуальний захисний стиль особистості. Захисний стиль інтегрований у більш глобальні особистісні структури і може бути описаний через параметри, які за своєю природою не є захисними, проте відображають інтегративні особистісні властивості. Зв'язаність параметрів між собою формує стійкі патерни, які визначають загальну конфігурацію захисної поведінки особистості і формують цілісність її індивідуального захисного стилю.

Ключові слова: психологічний самозахист; індивідуальний захисний стиль; особистість; особистісні властивості; патерни.

Oleksandr SAFIN

Pavlo Tychnyna Uman State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL SELF-DEFENSE AS A MARKER OF INDIVIDUAL PROTECTIVE STYLE

The article defines the place of psychological self-defense in the structure of the individual protective style of personality. In particular, it is noted that real defensive behavior is a single system of different in nature and function defensive components that form an individual defensive style of personality. The defensive style is integrated into more global personality structures and can be described through parameters that are not defensive in nature, but reflect integrative personality properties. The interconnectedness of the parameters forms stable patterns that determine the general configuration of a person's defensive behavior and form the integrity of his or her individual defensive style. There are the following patterns: the pattern of "sociality" - implements the adaptive function of psychological self-defense in the field of social adaptation; the pattern of "supersituationality" - determines the tendency to "protective search" and may be associated with the experience of personal development crises; the pattern of "inclusion" - "non-inclusion" - reflects an active or, conversely, passive attitude to the external situation. In this case, inclusion implies an active perception of the situation - a quick response, deep study of the problem situation and further integration of new experience into the world picture. Non-inclusion is characterized by a tendency to ignore the problematic situation, not respond to many external signals and make the same type of mistakes; the "opportunity search" pattern is responsible for adaptation in terms of using the opportunities of the situation. The data obtained allow us to supplement the idea of the place of psychological self-defense in the structure of personality. Patterns of individual protective style illustrate the possibility of defensive behavior going beyond reactivity and its integration into teleological characteristics of the individual.

Key words: *psychological self-defense; individual protective style; personality; personal properties; patterns.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Незважаючи на всебічну вивченість психологічного самозахисту, фактично недослідженим залишається питання щодо прояву його індивідуальних особливостей у реальній захисній поведінці, зокрема при негативному впливі медіаперцептивної комунікації. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю створення нової системи координат у вивченні психологічного самозахисту, що дозволить розширити уявлення про мотиваційне й особистісне оформлення захисної поведінки, про індивідуальні вподобання у способах самозахисту, про роль і місце психологічного самозахисту у загальній структурі індивідуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема самозахисту особистості від травмувальних впливів з часів класичного психоаналізу повертає до себе особливу увагу представників найрізноманітніших шкіл і напрямів. Уявлення про психологічний самозахист виникли на початку ХХ століття як частина психоаналітичних теорій особистості (А. Фройд; З. Фройд), і відтоді багаторазово переосмислювалися й доповнювалися в інших науково-психологічних підходах. Так, нині поняття психологічного самозахисту широко використовують у психологічному консультуванні (Богард, Мак-Вільямс, Modell, Perls, Райх, Роджерс, Rutan та ін., Тодд, Хорні), психодіагностиці (Gleser, Kraugh, Plutchik, Sacks та ін.), клінічній психології (Alexander, Bech, Dunbar, Sullivan), соціальній психології (Cohen, Mamalakis та ін., Woike) і різних видах прикладної психології (Byng-Hall, Snyder та ін.).

Значного розвитку набуло дослідження індивідуальних особливостей психологічного самозахисту та їхнього взаємозв'язку з іншими компонентами індивідуальності (Bitterman та ін., Byrne, Carlsson, Carver та ін., Conte, Cramer та ін., Folkman, Holzman, Lazarus, Мак-Вільямс, Meyers, Gardner, Plutchik, Райх, Sinha, Schutz, Watson). Саме така багатогранність у вивченні психологічного самозахисту породжує необхідність систематизації накопичених теоретичних знань і практичних напрацювань, вбудовування їх у загальнопсихологічний контекст.

Формулювання цілей статті

Мета статті – визначення місця психологічного самозахисту у структурі індивідуального захисного стилю особистості.

Виклад основного матеріалу

Аналіз досліджень індивідуального захисного стилю дозволяє визначити кілька характеристик, на основі яких виокремлюються його інтегративні параметри:

– «спільність – ізольованість» - спрямованість захисної реакції на взаємодію або на відхід від взаємодії. Параметр виокремлено на підставі соціально-психологічних досліджень, у яких неодноразово наголошували на взаємозв'язку психологічного самозахисту із міжособистісною взаємодією, і навіть виокремлено особливий клас міжособистісних захистів;

– «раціональність – емоційність» - перевага раціонального опрацювання проблемної ситуації або ж розрядки у почуттях. Передумовою для виокремлення цього параметра послуговували уявлення про зв'язок «зрілості» захисних реакцій із глибиною раціонального опрацювання проблемної ситуації [1; 2; 3 та ін.]. Цей параметр було виокремлено також на підставі досліджень «проблемно-орієнтованого» і «суб'єктно-орієнтованого» стилів захисного реагування (Lazarus) і досліджень мотиваування у ситуації хронічного неуспіху під час розв'язування розумових завдань [4];

– «гнучкість – ригідність» - широта індивідуального захисного репертуару або одноманітність реагування. Параметр виокремлено на підставі уявлень про різноманіття використовуваних реакцій як критерію ефективності захисної поведінки [5] і дослідження феномену мотиваційної ригідності;

– «креативність – стереотипізація» - пошук нестандартних виходів або формальний підхід до проблемної ситуації. Передумовою для виокремлення цього параметра стали уявлення В. Петровського про феномен «надситуативності», «неадаптивної активності», тобто поведінки, яка виявляється у низці ситуацій і не має прагматичного значення. Також підставою для виокремлення цього параметра послуговували результати досліджень процесу розв'язання інтелектуальних завдань, у яких відзначався зв'язок захисної активності та творчого підходу, і досліджень зв'язку креативності з окремими характеристиками захисної поведінки (Carlsson та ін.). З іншого боку, різними авторами відзначалася роль захисного самообмеження, тобто припинення діяльності у разі досягнення суб'єктивно значущих успіхів через підсвідомий страх перед конкуренцією (А. Фрейд). При цьому припинена власна діяльність заміщується спогляданням діяльності іншого, що поступово поширюється на інші ситуації, у результаті виникає узагальнене самообмеження, що супроводжується апатією та життєвою незадоволеністю;

– «автономність – нормативність» - вироблення власних стандартів, що застосовуються у захисній поведінці, або використання готових норм і правил. Теоретичною передумовою для виокремлення цього параметра став описаний Е. Фроммом феномен «втєчі від свободи», тобто конформізм, що виконує захисні функції, а також дослідження, в яких відзначалися захисні мотиви, пов'язані із прийняттям норм і правил референтної групи (Schutz та ін.);

– «цілісність – дисоційованість» (наявність загальної захисної стратегії або використання ситуативних тактик). Цей параметр виокремлено на підставі уявлень про зв'язок ефективності захисної поведінки із несуперечливістю та адекватністю картини світу (Lazarus та ін.).

Далі було відібрано комплекс проєктивних і напівпроєктивних методик, що представляють різну фактуру для реалізації захисної діяльності обстежуваного. Зокрема, методику «Глумачення прислів'їв» обрано як таку, що найповніше репрезентує характерний для суб'єкта емоційно-мотиваційний конфлікт, що актуалізує психологічний самозахист і діагностично проявляється у суб'єктивних спотвореннях розумової діяльності. Методика «Незакінчені речення», модифікована відповідно до завдань дослідження, застосовувалася як інструмент, що дозволяє якнайповніше розкрити особливості захисних настанов обстежуваного, якими він керується, обираючи ті чи інші способи захисної поведінки. Методика «Малюнок неіснуючої тварини», використана у цьому дослідженні, дозволяє діагностувати низку характеристик, що мають прямий або опосередкований стосунок до індивідуальних особливостей захисної поведінки. Методика «Малюнок сім'ї», широко використовується у різних прикладних напрямках, використана як інструмент для діагностики захисної поведінки у сфері стосунків зі значущим іншим. Особливе значення для дослідження захисної поведінки за допомогою методик «Малюнок неіснуючої тварини» і «Малюнок сім'ї» мали проєктивні розповіді, які склали обстежувані. Методика Дембо-Рубінштейн, заснована на прямому самозвіті обстежуваного, застосовувалася для дослідження зв'язку усвідомлених рефлексивних процесів зі сферою неусвідомлюваних переживань. Використання методу піктограм у цьому дослідженні пов'язане із розумінням його не лише як інструменту для діагностики розумових процесів, а й як проєктивної методики, яка може застосовуватися для вивчення актуального для суб'єкта мотиваційно-афективного конфлікту.

На першому етапі дослідження проведено первинне опрацювання емпіричного матеріалу, під час якого кожна виявлена

реакція кожного обстежуваного співвідносилася з апіорним уявленням про інтегративні параметри індивідуального захисного стилю. Отримані результати оцінювалися на предмет коректності такого співвіднесення експертною групою, що складалася із п'яти психологів, які під час оцінювання використовували теоретичні знання про психологічний самозахист, і п'яти психотерапевтів, які використовували під час оцінювання практичний досвід своєї роботи із цією феноменологією. Встановлено відповідність емпіричних результатів теоретичним уявленням про кількість і змістовне наповнення параметрів індивідуального захисного стилю: не було відмічено жодної реакції, що не описувалася б жодним параметром, і жодного параметра, якому не відповідала б жодна із виокремлених реакцій.

На другому етапі проведено кількісний підрахунок реакцій кожного обстежуваного, що належать до кожного параметра. Його проводили за таким принципом: за кожен прояв захисної реакції, що належить до однієї зі складових того чи іншого параметра захисного стилю, обстежуваному присвоювали один умовний бал. При цьому припускали, що одну й ту саму захисну реакцію можна співвіднести одразу із кількома параметрами. Після цього умовні бали підсумовували, і для кожного обстежуваного було отримано кількісні значення кожної складової кожного параметра в його захисному стилі. Підрахунок кількісного значення обох складових кожного параметра у кожного обстежуваного дозволив розглянути розподіл кожного параметра за вибіркою загалом. Аналіз цих розподілів підтвердив той факт, що кожен параметр являє собою складне комплексне утворення. Відповідно до цього розуміння дві складові кожного параметра не розглядалися як два полюси; кожна зі складових надалі досліджувалася окремо.

На третьому етапі окремо розглядалися групи обстежуваних із високим і низьким значеннями кожної складової кожного параметра. Вони були виявлені шляхом поділу вибірки за медіаною для кожного інтегративного параметра. Такий поділ дозволив зрозуміти та описати особливості зв'язків високих і низьких значень кожного параметра з іншими параметрами індивідуального захисного стилю.

На четвертому етапі проведено аналіз міжпараметричних зв'язків і побудовано модель індивідуального захисного стилю. Для визначення основоположних зв'язків між параметрами застосовано метод кластерного аналізу та проведено якісний аналіз отриманих даних. На підставі отриманих результатів виокремлено основні патерни захисного стилю:

– параметр «спільність – ізольованість». Основною діагностично виявленою ознакою «спільності» є звернення у проблемній ситуації до тем співпраці, спільної діяльності та обміну досвідом. Такими реакціями можуть бути деякі форми компенсації та раціоналізації – у випадках, коли вони передбачають конструктивне порівняння з іншими людьми. «Спільність» проявилася в актуалізації мотивів звернення по допомогу та спільного розв’язання проблеми, при цьому ключовим моментом реакції є встановлення кооперативної позиції з іншими учасниками ситуації. «Спільність» у захисному стилі проявляється також у зверненні у проблемній ситуації до теми почуттів, настроїв і думок інших людей, що допомагає обстежуваному зрозуміти їхню позицію у проблемній ситуації. Основною ознакою «ізольованості» є використання захисних реакцій ухилення, тобто реакцій, загальний сенс яких полягає у психологічному дистанціюванні від проблемної ситуації. У поведінковому вираженні ці реакції можуть мати як конструктивну спрямованість (наприклад, відхід у роботу), так і деструктивну (соматизація, алкоголізація тощо). Також тенденція до «ізольованості» проявилася у використанні будь-яких захисних реакцій, що припускають протиставлення себе світові та, таким чином, виключають співпрацюючу позицію у захисній поведінці. Прикладами таких реакцій є: тотальний контроль, тобто тенденція сприймати себе як основну причину багатьох явищ і подій, які об’єктивно відбуваються з інших причин; знецінення, тобто применшення у власних очах значущості інших людей; маніпулятивна поведінка. Крім того, тенденція до «ізольованості» проявилася у фантазуванні та ідеалізації об’єктів і подій як способу створення ірреального світу;

– параметр «раціональність – емоційність». Основними ознаками «раціональності» є аналітична установка у реагуванні на проблемну ситуацію і переважання у цих реакціях компонента, пов’язаного з осмисленням проблемної ситуації. Тенденція до раціональності проявляється також у перевазі реакцій, пов’язаних із раціональним опрацюванням, – інтелектуалізації, тобто у спробах раціонального осмислення емоцій, раціоналізації – раціональному обґрунтуванню зробленого вибору, пошуку позитивних компонентів у ньому та негативних компонентів у відкинутих виборах. Крім того, «раціональність» проявляється і в прагненні абстрагуватися від ситуації – прогнозуванні її подальшого розвитку, «розборі польотів», зверненні до минулого досвіду тощо. Основними ознаками «емоційності» є прояв емоцій (як позитивних, так і негативних) як способу реакції на проблемну ситуацію, а також використання «розрядки у дії» як способу саморегуляції. «Емоційність» у захисному стилі проявляється також у

підвищеній увазі до емоційних станів (описі, зображенні емоцій, запам'ятовуванні компонентів ситуації, пов'язаних з емоційними переживаннями);

– параметр «гнучкість – ригідність». Основними ознаками «гнучкості» є широта індивідуального захисного репертуару і наявність різних способів вираження схожої за змістом захисної реакції, підстроювання її до деталей проблемної ситуації. «Гнучкість» проявляється також у комбінаторності захисної поведінки, у створенні складних комбінованих реакцій, іноді вбудованих одна в одну. Основною ознакою «ригідності» є домінування однієї-двох «улюблених» захисних реакцій і застосування їх змістовно до різних ситуацій. Показником «ригідності» є «закільцювання» реакцій – тобто наявність їхніх стійких поєднань у захисній поведінці. «Ригідність» проявляється також в оціночності, чорно-білій картині світу та вигляді захисних фіксацій – як застрягання, зациклення на окремих елементах проблемної ситуації;

– параметр «креативність – стереотипізація». Основними ознаками «креативності» є: пошук незвичних, нестандартних способів розв'язання проблемної ситуації, а також актуалізація захисних реакцій, пов'язаних із продуктивним перемиканням; присутність у захисній поведінці реакцій сублімації, гумору, іронії. Ознакою «креативності» в індивідуальному захисному стилі є творча активність, яка передбачає вихід «за межі» проблемної ситуації. Основними ознаками «стереотипізації» є пошук схожості ситуацій за поверхневими ознаками та прагнення до створення захисних схем, що можуть бути застосовні до найширшого спектра ситуацій. «Стереотипізація» проявляється у створенні та подальшому використанні шаблонів, а також у наявності фіксованих «життєвих» настанов, які застосовуються у проблемній ситуації як готовий спосіб її вирішення. Важливим показником стереотипізації є також використання різних способів самообмеження – тобто встановлення самому собі певних «рамки», що блокують захисні реакції, які суб'єктивно відкидаються (наприклад, ті, які не привели до бажаного результату);

– параметр «автономність – нормативність». Основними ознаками «автономності» визначено вироблення суб'єктивного ставлення до існуючих норм і правил, створення та демонстрація власних стандартів, «внутрішнього кодексу» поведінки, який у проблемній ситуації виконує захисну функцію. «Автономність» виявляється у здатності бачити проблемну ситуацію під різними кутами, у толерантності до ситуацій із відсутністю правильного рішення, безоцінному сприйнятті ситуацій, навіть тих, що мають

провокаційно негативний характер. Основними ознаками «нормативності» визначено орієнтацію на норми і правила, прийняті референтною групою, та використання цього «зводу правил» у моделях захисної поведінки, звернення у проблемній ситуації до «авторитетів» (згадка та цитування знаменитостей, класиків, різного роду «народної мудрості», професійної термінології тощо), а також застосування зовнішніх критеріїв оцінювання ситуації. «Нормативність» проявляється у використанні реакцій регресії та у захисному «делегуванні відповідальності», тобто реакцій, які передбачають розв'язання проблемної ситуації кимось «старшим і досвідченішим»;

– параметр «цілісність – дисоційованість». Основною ознакою «цілісності» є прагнення до будь-якого виду впорядкування проблемної ситуації: насамперед, до виокремлення її ключових елементів, а також до високої деталізації, ієрархізації проблемних ситуацій, повернення до раніше непропрацьованої ситуації. Цілісність проявляється також у використанні послідовності захисних реакцій, у якій кожна наступна реакція неможлива без попередньої. Основною ознакою «дисоційованості» позначено «захисну хаотичність», що виявляється у використанні неузгоджених одна з одною захисних реакцій, а іноді й у наявності суперечливих захисних установок. Дисоційованість проявляється також у використанні реакцій, пов'язаних із втратою важливої частини психологічної реальності (повного заперечення, витіснення тощо). Показником дисоційованості є наявність також «захисних ролей» – тобто мало пов'язаних одне з одним уявлень про ефективні способи поведінки у тій чи іншій ситуації.

Запроваджено такий критерій встановлення кількісного міжпараметричного зв'язку: зв'язок відзначається у тому разі, якщо щонайменше 60% обстежуваних із цим значенням досліджуваного параметра потрапляють до групи з цим значенням іншого параметра. Цей критерій було визначено як найадекватніший для конкретної вибірки і процедури якісного дослідження. Таким чином, в основній частині цього підетапу дослідження (встановлення кількісних характеристик взаємозв'язків між параметрами захисного стилю) для низького і високого значень кожного параметра встановлено і розглянуто такі показники:

– наявність двостороннього зв'язку між двома параметрами. Такий зв'язок відзначається у випадку, коли для кожного з них у групу з певним значенням одного параметра потрапляє щонайменше 60% обстежуваних із певним значенням іншого;

– наявність одностороннього зв'язку між двома параметрами. Такий зв'язок відзначається у разі, якщо лише для одного

із параметрів спостерігається відповідність щонайменше 60% із певним значенням іншого параметра, а для іншого параметра подібного зв'язку не спостерігається;

– можливе існування зв'язку між двома параметрами. Під час аналізу даних відмічено слабші зв'язки – від 55% до 60% загальних значень, про природу яких складно було зробити якийсь висновок на конкретному етапі дослідження, проте які також бралися до уваги під час подальшого аналізу даних.

На описаному вище етапі дослідження виявлено, що різні параметри мають різну кількість стійких зв'язків з іншими параметрами. Встановлено, що високоасоційованими параметрами є: висока спільність, низька та висока автономність, висока нормативність, низька та висока креативність, висока стереотипізація, висока гнучкість, висока ригідність, низька та висока раціональність, низька та висока цілісність. Низькоасоційованими є: низька та висока ізольованість, низька спільність, низька нормативність, низька стереотипізація, низька гнучкість, низька ригідність, низька та висока емоційність, низька та висока дисоційованість. При цьому низька асоційованість цих параметрів може бути як їхньою реальною функціональною особливістю, так і зумовленою недостатньою для вичерпного дослідження зв'язків проникливістю обраних методів.

Визначено кілька значущих зв'язків, які становлять стійкі конфігурації у захисній поведінці: «висока спільність – висока нормативність – висока стереотипізація», «висока раціональність – висока емоційність», «висока раціональність – висока креативність – висока автономність».

Окремо розглянуто усі зв'язки, виявлені у разі запровадження жорсткішого критерію: коли відповідність між певним значенням одного параметра і певним значенням іншого становить не менш як 70%. Таку процедуру було застосовано не випадково, оскільки менш жорсткий критерій (зв'язок не менш як 60%) не унеможливило потрапляння у поле зору хибних зв'язків, які не мають значущого вираження на великих вибірках. На підставі запровадження жорсткішого критерію виокремлено три плеяди зв'язків, які згодом було проаналізовано та враховано під час побудови моделі індивідуального захисного стилю.

Для виявлення патернів захисного стилю застосовано метод кластерного аналізу, який було обрано як найадекватніший завданням дослідження. Крім того, такий вибір зумовлений тим, що метод не накладає обмежень на вид розглянутих об'єктів і дозволяє диференціювати об'єкти за сукупністю ознак, а не за однією з них.

Результати використання кластерного аналізу методу показали, що у разі виокремлення різної кількості кластерів – як п'яти, так і шести, – має місце достатньо рівномірний розподіл обстежуваних за групами. Однак при цьому обстежувані, що входять до кожного кластера, володіють як деякими спільними, так і деякими різними характеристиками захисних стилів, що може бути пояснено деякими обмеженнями самого методу.

Найважливішим результатом використання методу кластерного аналізу стало виокремлення кластера, до якого об'єднувалися обстежувані із високою захисною креативністю. Також результатом кластерного аналізу стало непряме підтвердження емпірично виявлених зв'язків параметра «раціональність» із параметром «автономність» і параметром «креативність». Так, при розбитті на різну кількість кластерів обстежувані із високими значеннями усіх трьох параметрів та обстежувані із низькими значеннями усіх трьох параметрів у більшості випадків опинилися у різних кластерах.

Таким чином, результатом четвертого етапу стала побудова моделі взаємодії інтегративних параметрів індивідуального захисного стилю. На підставі застосування методу кластерного аналізу, а також якісного аналізу емпіричних даних (виявлення стійких зв'язків між параметрами) виявлено загальні патерни, що визначають загальну конфігурацію захисного стилю, які за своїм масштабом перевищують функціонування захисних механізмів та презентують більш загальні життєві диспозиції:

– патерн «соціальності», що визначається конфігурацією «висока спільність – висока нормативність – висока стереотипізація», він реалізує адаптивну функцію психологічного захисту у сфері соціальної адаптації. Висока спільність, внаслідок якої міжособистісна взаємодія стає інструментом для розв'язання проблемної ситуації, сприяє успішному використанню раніше апробованих форм поведінки (високої стереотипізації) і застосуванню готових норм і правил референтної групи (високої нормативності);

– патерн «надситуативності», визначається конфігурацією «висока емоційність – висока креативність – висока раціональність». Цей патерн визначає тенденцію до «захисного пошуку», тобто глибшого захисного опрацювання проблеми, ніж того вимагає зовнішня ситуація. За такої комбінації параметрів індивідуального захисного стилю проявляється феномен «емоційного обмірковування», коли знаходження творчого розв'язання проблемної ситуації відбувається за участю і розуму, і емоцій. За результатами дослідженої вибірки можна

зробити припущення про те, що патерн «надситуативності» найповніше актуалізується у ситуаціях, пов'язаних із кризами особистісного розвитку;

– патерн «включеності – невключеності». Включеність визначається конфігурацією «висока раціональність – висока креативність – висока автономність – висока гнучкість – висока цілісність» і передбачає швидке реагування на проблемну ситуацію із глибоким опрацюванням інформації, що надходить, і подальшим вбудовуванням нового досвіду у загальну картину світу. Невключеність визначається конфігурацією «низька раціональність – низька креативність – низька автономність – низька гнучкість – низька цілісність». Захисні стилі, в яких виявляється ця комбінація, характеризуються тенденцією до сповільненої реакції на проблемну ситуацію, відсутності реакції на багато сигналів ззовні та здійснення однотипних помилок. Цей патерн відображає вибір активної або пасивної позиції у захисній поведінці;

– патерн «пошуку можливостей», визначається конфігурацією «висока спільність – висока гнучкість – висока дисоційованість». Він відповідає за адаптацію у сфері використання можливостей ситуації. У цьому разі застосовується подібність методу проб і помилок, коли здійснюється гнучкий і різноспрямований пошук тих особливостей ситуації, які відповідають апробованим раніше успішним способам захисної поведінки.

Отримані результати засвідчили, що найчастіше трапляються проміжні типи – обстежувані, у захисному стилі яких відмічено частковий збіг з одним або декількома патернами, або ж наявний один патерн і частковий збіг з іншим. Зустрічаються також і такі обстежувані, у захисному стилі яких відзначається повний збіг із компонентами лише одного патерну, без часткового збігу з іншими. При цьому на цій вибірці не було відзначено обстежуваних, у яких зустрічалися б патерни «соціальності» і «включеності» без часткового збігу з іншими патернами. Крім того, виявлено т. зв. «злипання патернів», коли у захисному стилі одного обстежуваного одночасно присутні два або три патерни. У цьому феномені проявляється динаміка індивідуального захисного стилю, внаслідок якої актуалізація захисної поведінки характеризується комбінаторністю, фрагментарністю та різноманіттям.

За результатами цього етапу дослідження зроблено висновки про те, що патерни індивідуального захисного стилю не задають жорсткої поведінкової структури, а створюють різноманіття типів реагування. Вони визначають типовість захисних реакцій і формують простір, у якому розподіляються захисні стилі. Подібні уявлення

долають наявну обмеженість типологічного підходу до індивідуального захисного стилю. Типологічний підхід формує уявлення про наявність якоїсь межі між типами, не дозволяючи у такий спосіб відповісти на запитання, який стан являє собою сама ця межа. Уявлення ж про патерни захисного стилю і «злипання» патернів формує пов'язаність різних варіацій між собою.

Проблематику розвитку і регресу можна розглядати в аспекті співвідношення ситуативних тактик (ситуативного зниження напруженості, ступеня фрустрованості, негативних станів) або перспективних стратегій розв'язання конфлікту. Можна припустити, що регресивними можна вважати особливості захисного стилю, які створюють максимальний ступінь конфлікту між ситуативним зниженням ступеня напруженості, ситуативним досягненням результату, але не володіють, проте, перспективною варіативністю, вдосконаленням, прогресивним потенціалом. Аналіз отриманих результатів дозволяє припустити про можливу динаміку індивідуального захисного стилю. Зокрема, можна припустити, що ця динаміка відбувається у двох самостійних площинах:

– фіксація - децентрація – тобто площина, що визначає набуття нових форм захисної поведінки (спрямованість на вироблення нових форм захисної поведінки або використання вже наявних). Динаміка захисного стилю у бік фіксації характеризується дедалі глибшим зануренням у ситуацію, що зумовлює внутрішній конфлікт, і перенесенням цього конфлікту на суміжні сфери. Динаміка у бік децентрації передбачає здатність бачення проблеми у новому ракурсі та вироблення нових форм захисної поведінки. При цьому виявлені патерн «надситуативності» і патерн «включеності – невключеності» регулюють динаміку захисного стилю у площині децентрація - фіксація;

– розвиток - регрес – тобто площина, що визначає трансформацію наявних захисних форм (спрямованість на опрацювання вже наявних захисних форм або стабільне використання їх у готовому вигляді). Динаміка захисного стилю у бік розвитку характеризується спрямованістю наявних форм захисної поведінки на їхній розвиток і вдосконалення. Динаміка у бік регресу веде до примітивізації, огрубіння використовуваних захисних форм. Виявлені патерни «соціальності» і «пошуку можливостей» регулюють динаміку індивідуального захисного стилю у площині розвиток - регрес.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, реальна захисна поведінка являє собою єдину

систему різних за своєю природою і функціями захисних компонентів, які формують індивідуальний захисний стиль. Захисний стиль інтегрований у більш глобальні особистісні структури і може бути описаний через параметри, які за своєю природою не є захисними, проте відображають інтегративні особистісні властивості. Індивідуальний захисний стиль можна описати за такими параметрами, що визначають його функціонування: спільність – ізольованість (спрямованість реакції на взаємодію або на відхід від взаємодії); раціональність – емоційність (обмірковування ситуації або розрядження у почуттях); гнучкість – ригідність (широкий репертуар реакцій або одноманітність реагування); креативність – стереотипізація (пошук нестандартних виходів або формальний підхід до ситуації); автономність – нормативність (вироблення власних стандартів або використання стандартних норм, що існують в особистості); автономність – нормативність (вироблення власних стандартів або використання стандартних норм). Параметри індивідуального захисного стилю не піддаються кількісному зіставленню, їх не може бути зведено до біполярної структури і може бути зіставлено лише через якісний аналіз цілісних патернів.

Зв'язаність параметрів між собою формує стійкі патерни, які визначають загальну конфігурацію захисної поведінки і формують цілісність індивідуального захисного стилю. Існують такі патерни: патерн «соціальності» – реалізує адаптивну функцію психологічного самозахисту у сфері соціальної адаптації; патерн «надситуативності» – визначає тенденцію до «захисного пошуку» і, можливо, пов'язаний із переживанням криз особистісного розвитку; патерн «включеності» – «невключеності» - відображає активне або, навпаки, пасивне ставлення до зовнішньої ситуації. При цьому включеність передбачає активне сприйняття ситуації – швидке реагування, глибоке опрацювання проблемної ситуації та подальше вбудовування нового досвіду у картину світу. Невключеність характеризується тенденцією ігнорувати проблемну ситуацію, не реагувати на багато сигналів ззовні і робити однотипні помилки; патерн «пошуку можливостей» – відповідає за адаптацію в аспекті використання можливостей ситуації. Отримані дані дозволяють доповнити уявлення про місце психологічного самозахисту у структурі індивідуальності.

Перспективи подальших розвідок можуть бути сфокусованими на дослідженні диференційно-психологічних особливостей реалізації захисної поведінки у віковому та гендерному вимірах.

References

1. Vaillant, G. (2017) *Heaven on My Mind : Using the Harvard Grant Study of Adult Development to Explore the Value of the Prospection of Life After Death*, Nova Science Publishers, Inc., [ISBN 1536121134](#)
2. Koffka, Kurt, (2014). *Principles of Gestalt psychology*. *Mimesis International*. [ISBN 9788857523934](#)
3. Plutchik, Robert (2002) *Emotions and Life: Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution*, Washington, DC : American Psychological Association.
4. Steiner, Claude (2006) *Transactional Analysis and Psychoanalysis Writing Styles*. *Transactional Analysis Journal*. #3 October, 2006.
5. McWilliams, N. (2011) *Psychoanalytic diagnosis : Understanding personality structure in the clinical process*. Guilford Press.